

חינוך מבוגרים

מרדכי מרטין בופר

א. ראשיתה של התנועה

בשנות 1811 ו-1817 הרצה בפראג הפילוסוף ברנארד בולצאנו שבע הרצאות על השכלת העם. הוא קבע לה להשכלת העם מטרה עיקרית: להפיץ „אמיתות שבתועלת הרבים”. וכך היה מפרש מטרה זו: יש להכשיר את הנוער ולהביאו „בדרך אימון שקד ליד רגילות במחשבה נכונה, עד שיהא מכיר בעצמו את הבלותן של הדעות הקדומות השוררות בסביבתו ולא ילך שולל אחרי כל נוכל המבקש לתעתעו, אלא יהא בודק בתבונה אם מה שלוחשים לו הוא גם אמת וראוי שיתנו בו אָמון.

כאן, בראשית תולדותיה של השכלת מבוגרים כבר ניתן מבט מובהק וברור לעיקרה ותוכה. החומר האנושי שהיא מטפלת בו הם בוגרי בתי הספר. בבית-הספר קנו הללו ידיעות רבות ורבות גוניות. ועתה עליהם ללמוד מה שעוד לא היו מסוגלים ללמוד שם, ומה שבית-הספר לא היה מסוגל ללמדם: כלומר עליהם לעבד את הידיעות שסיגלו להם שם ואת הנסיונות הבאים עליהם עתה חדשים לבקרים, לעבדם במחשבה עצמאית ו„נכונה” ולקנות בדרך זו דעות משלהם, דעות מבוססות יפה, על המציאות של חיי האדם וחיי הציבור, שהם עומדים להיכנס לתוכה. בולצאנו מעמיד דעות אלו, הנקנות בכוחה של יגיעת מוחין עצמית, לעומת „הדעות הקדומות”, שעוצר בו בחברה שבתוכה שרי האדם ושהן כאילו משפיעות מאליהן על הדור הצעיר, וגם לעומת ההטעיות, שאישים וחוגים שעניין להם בדבר משתדלים להטעות את הנוער בדרך הסוגסטיה. כאן עומדים זה לעומת זה בבחירות גמורה שני העקרונות, הנאבקים על נפשו של הצעיר: עקרון הפרופאגאנדה, הבא להטיל עליה מגמות מן החוץ, ועקרון החינוך, המתכוון לפתח את התכונות הטובות הגנוזות בפנים הנפש. פיתוח הרוח הפעילה הוא עיקר תפקידה של השכלת מבוגרים. לכאורה הרי זו השקפה אינדיבידואליסטית, ואולם לאמיתו של דבר אינה כן, כפי שנתברר לאשורו זמן-מה אחרי בולצאנו על-ידי יוצרה של תנועת ההשכלה-לעם, בן דאניה, סוונד גרונטוויג (1783–1872). לא זה סוף המטרה להביא את הרוח במתבגרים לידי עצמאות, אלא

שיגשימה בתוך צוות-העם, שהרי צוות-עם אינו יכול להגיע לידי דמות חברתית ותרבותית משלו אלא אם כן העם המורכב מאנשים בעלי הסתכרות עצמאית ומחשבה עצמאית, מתלכד במעשה עיצובה של דמות זו.

גרונטוויג היה בן אומה קטנה והוא קם לה בימי משבר מכריע. משבר זה בא מתוך מאבק רוחני שנאבק דאניה במדינה חזקה ממנה בהרבה, פרוסיה, על השלטון בחבל-ספר, הוא מחוז שלאֶזוֹיג. בשנת 1864 נהפך המאבק למלחמה, שנגמרה בנצחונה של פרוסיה. גרונטוויג הכיר מלכתחילה, שמאבק זה היה בתוך-תוכו מאבק על לבותיהם של אוכלוסייה-הספר ושבחולשתה החיצונית של האומה הדאנית באה לידי גילוי חולשתה הפנימית. בתוך המשבר הצבאי פרץ משבר רוחני. גרונטוויג התייצב כנגדו במפעלו, מפעל ההשכלה-לעם.

הדאנים רובם איכרים זעירים ובינוניים, אבל ההנהגה נתונה היתה בידי מעמד בורגני, שנהג מדיניות לאומנית, הרחוקה מהמציאות. הוא נקט במדיניות זו, משום שלא היה לו אידיאל חברתי ותרבותי אמיתי. עם התבוסה בא הקץ על הנהגה זו. המשטר הוחלף בתוקף הנסיבות בדימוקראטיה של איכרים. אך בכך לא חלף עוד המשבר. כדי להתגבר עליו וליצור חברה ותרבות בנות קיימא, היה צורך במעמד איכרים מבוגר מבחינה רוחנית, ומעמד כזה לא היה עדיין בדאניה. גרונטוויג הכיר בכך ומצא את הדרך: בית המדרש לעם, והוא בית-מדרש לאיכרים. הוא נתכוון להקים בית-ספר לדימוקראטיה של האיכרים, וחפצו הצליח בידו.

לבית-ספר זה קרא גרונטוויג „בית-ספר חפ”י למבוגרים”, והוא ראה את יעודו בטיפוח סגנון החיים המיוחד של העם הדאני, שהיה סגנון-איכרים מעיקרו. גרונטוויג הבין, שסגנון חיים כזה אין להתקינו בידים: צריך לגלותו בתוך עצמותו של העם, שצמחה צמיחה היסטורית, ולפתחו בהתאם למציאות שבהוזה. הוא ידע, שאין חברה יוצרת סגנון ודמות-חיים בלא זיקה למסורת, אלא שאי אפשר לה לחברה כזו גם בלא חידוש המסורת מתוך דרישותיה של המציאות החדשה. הוא ראה את המסורת באספקט

ריזאציה גרידא של ההוראה האקאדימית. תפקידה המיוחד של עבודה זו מצוה עליה פדגוגיה משלה וגם דיאקטיקה משלה. "מוסד כזה", אומר גרונטוויג, "צריך שיהא נישא על ידי המדע ועומד בזיקה חיה אתו, כדי שלא יהא צורך אותו או נסוג מאחריו; אבל צריך שיהא עומד ברשות עצמו, כדי שלא יתנוון וייעשה מעין זנב או צל ריק של המדע; שכן הוא צריך להיות עוצמה רוחנית אמיתית, שעל ידיה תובעים החיים והשעה את זכויותיהם שאין להפקיען, אותן הזכויות שהמלומדים נוטים לזלזל בהן". החיים והשעה, זאת אומרת: השירות למעמד ההיסטורי של עם פלוני בשעה פלונית, ההתגברות על לבטי בעיותיו באותה שעה, בלימתו וכבישתו של המשבר הנוכחי, הם הם הקובעים את מטרת בית-המדרש לעם וגם את תכניו ושיטתו.

ולא זו בלבד, אלא גם מבנהו של בית-המדרש תלוי בהם בצרכים האמורים למעלה. שהרי אם באת להקנות ידיעות בלבד, יכול אתה להסתפק בהרצאות ותרגילים, שהתלמידים משתפים בהם מחוץ לשעות העבודה; ואילו אם מבקש אתה לתפוס את האדם כולו ולהשפיע על כוללותו, על כרחך אתה מוציא את התלמידים מעסקיהם הרגילים לכמה חדשים, ואפילו לכמה שנים, ומלכדם לחבורה לומדת, לחבורת-עבודה רוחנית. מסוג זה היו בתי-המדרש הדאניים, כפי שעלו במחשבתו של גרונטוויג והוגשמו בידי תלמידיו. על בסיס מוצק זה נבנתה חברת האי-כרים הדאנית החדשה, הדימוקראטית הדאנית. במלחמת-העולם השניה היו בדאניה בתי-מדרש אלה צורה-מעוז של ההתנגדות לנאציות. כשמת גרונטוויג, כשבעים שנה לפני מלחמה זו, אמר המשורר הנורווגי ביאָרְנסֶן בשיר שכתב להלווייתו: "יומו היה הגדול בכל ימי הצפון".

ב. התנועה לכיווניה השונים

תלמידו המובהק של גרונטוויג היה קריסטן קולד; ואם יש לראות בגרונטוויג את יוצרה של תנועת ההשכלה-לעם, הרי קולד הוא מיסדו האמיתי של בית-המדרש-לעם הדאני. מעשה ובא אל קולד איכר צעיר והתאונן לפניו, שאמנם מאזין הוא ברצון להרצאותיו, אלא שלפעמים הוא שוכח את תכנו. קולד ענה לו: "אל תצטער על כך, אילו היינו עוסקים בידיעות מתות, שאני צא וראה, כיצד אתה נוהג בעבודתך בשדה. כשמניחים אנו צינורות ניקוז, עלינו לצייןם, כדי שנמצאם שוב. ואילו כשזורעים אנו בר, אין

לריה מיוחדת: אמנם עשה את תורתה וכלליה של הנצרות חלק מגופו של חינוך-העם, אבל כרך אותם בכוחות-הדימוי עתיקיהמים, הנרדמים בעם, אותם הכוחות שהגיעו בימי קדם לידי ביטוי כביר במיתולוגיה הסקנדינאווית, ועתה עמד גרונטוויג ועוררם לתחייה ולהתחדשות. ברם, לא היה גרונטוויג רומנטיקן: הוא ידע את הגורמים הפועלים בחברה המודרנית; כוונתו היתה ליצור מרכז חזק, שיתגבשו סביבו היסודות החדשים.

משימה כפולה זו היא שהכריעה בקביעת תכנית הלימודים ושיטתם. עיקר היתה לו לגרונטוויג הקריאה עם פירוש בספרים קלאסיים גדולים, וביחוד בכתבי הספרות הדאנית העתיקה, ובכתבי הקודש; אבל חשובה לא פחות היתה בעיניו ההסתכלות המשותפת במציאות החדשה של החיים הדאניים. גם היא, ההסתכלות, היתה נעשית, כביכול, בדרך קריאה משותפת בספר המציאות; ומעלה יתירה לה על הקריאה בספרים ממש, שהרי כאן מרובה יכולת השתתפותו של כל תלמיד ותלמיד במעשה-הפירוש. בכלל היה גרונטוויג חושב את השיחה החיה לעצם עצמותה של ההוראה, ועל אחת כמה וכמה עם ההסתכלות המשותפת במציאות החברתית, כשכל אחד מהתלמידים ניתן לו לתרום מנסיונותיו שלו לשיחה המתארת ומבארת את המציאות. "נדמה נא בנפשנו", אומר גרונטוויג, "חבורה של צעירים מכל גלילות הממלכה, שגדלו בחוגים שונים ביותר ולמדו כל מיני אומנויות, הרי בוודאי נמצא ביניהם כמה וכמה מוחות צלולים ונפשות תוססות, ולא יהא צורך אלא להזיקם זה לזה בפעולת-גומלין חיה, כדי שילמדו זה את זה כמה דברים על המולדת שלא ידעום עד כה". השיחה בין המורה והתלמידים, הבנויה כל עצמה משאלות התלמידים על מה שלא הבינוהו לאשורו ועל מה שהם תאבים להוסיף דעת בו ומתשובות המורה על שאלות אלו, שיחה זו תושלם על ידי השיחה שבין התלמידים לבין עצמם, בהדרכת המורה, שיחה שעיקרה סיפורים מחיי התלמידים עצמם. בשתי הצורות הללו כאחת מתגלם העקרון שהונח ביסוד שיטתו של גרונטוויג ושאינו מכנה אותו בשם העקרון הדיאלוגי בחינוך.

מן האמור מסתבר גם יחסו של בית-המדרש לעם אל המדע לפי השקפתו של גרונטוויג. מה שמלמדים כאן צריך להיות מבוסס על המחקר החדש, על שיטות-ההכרה המפותחות ביותר, אבל אין עבודת ההשכלה לעם מעשה פופולא-

אין בידה לקיים תפקיד זה אלא „בין השיטין“ כביכול, ואילו לבית-המדרש-לעם זוהי האספק-לריה העיקרית, והיא קובעת הכל, הן את תכנית הלימודים והן את שיטתם. רשאים אנו לומר, כי האוניברסיטה ראוי שיהיה להוראתה אופי חי-נוכי; ואילו בית-המדרש-לעם זו תעודתו — לחנך בדרך הוראה, לחנך את תלמידיו להיות אזרחים טובים, וכדברי בולצאנף שהזכרתי, להיות אזרחים טובים בעלי מחשבה עצמאית.

ואולם כלום אפשר לחנך בדרך הוראה? ההוראה באה להשפיע על מחשבת התלמידים, ואילו החינוך מתכוון להשפיע על טיבם והווייתם. כלום די בכך, כפי שסבור היה סוקראטס, לעורר בהם את הכרת הנכון, כדי שהנכון יתגשם בטיבם וחייהם? הרי סוקראטס עצמו לא השפיע את השפעתו המכרעת על ידי מה שלימד, אלא על-ידי עצם תלמודו ועל-ידי אישיותו המלמדת. ההוראה אינה מחנכת, אבל המורה מחנך. המורה הטוב מחנך בדיבורו ובשתיקתו, בשעות הלימודים ובפסקות, בשיחה ארעית, בעצם הווייתו, ובלבד שיהא הווה באמת ויהא נוכח באמת. הוא מחנך על ידי מגע. בית-המדרש-לעם מושתת על המרצת המגע בין המורה לתלמידים — על העיקרון הדיאלוגי; דיאלוג של שאלות ותשובות, שאלות משני הצדדים ותשובות משני הצדדים, דיאלוג של התבוננות משותפת באיזו מציאות שבטבע או באמנות או בחברה, דיאלוג של הת-עמקות משותפת באחת מבעיות החיים, דיאלוג של חברותה אמיתית, שבה גם הפסקות שבשיחה דיאלוגיות הן לא פחות מהדיבור.

ברם האפשר לחנך מבוגרים? חינוך פירושו שינוי בדרך פיתוח, פיתוח לצד הראוי והרצוי. האדם המתבגר לא השיג עדיין את צורתו וסדרו הפנימיים, היחס שבין מה שבכוח ובין מה שבפ-על לא הוצק עדיין, ונות הוא אדם בגיל זה לקבל צורה וסדר, אם כי בית-קיבולו של כל אחד תלוי בטבע ייחודו. אלא שעלינו להיזהר מלכפות עליו דבר העלול לשחק את צמיחתו הפנימית. אדרבה, צריך לטפח צמיחה זו ולקדמה על ידי בחירת הנכון ופיתוחו. ואילו האדם המבוגר צביונו קבוע ועומד הוא בעיקרו; יש לו דעה שלו ואורח-חיים שלו, אף על פי שלרוב אין דעה זו אלא דעת מפלגתו ואין אורח-חיים זה אלא אורח-חיים של חבורתו; הספירה של מה שבפועל כאילו חויצה ממה שבכוח, ושוב אינו נותן לו, למה שבכוח, להפתיעו. ובוודאי שהמבוגר אינו רוצה עוד להיות מחונך. הוא

צורך לציין את המקום, לפי שהבר יצמח ויעלה בעונתו. אף אתה היה סמוך ובטוח, שמה ששמעת בנחת-רוח יחזור ויעלה בך בשעה שתצטרך לו. משל זה יש בו משום ביטוי נאה לשוני הכי-וונים שברעיון השכלת-העם. שניים הם, ושונים הם מעיקרם. האחד מבקש להטביע בזכרונו של האדם המתבגר כמות מרובה ככל האפשר של ידיעות בכל שטחי הדעת. ואילו השני מבקש לחנכו, שתהא דעתו, כלומר כוללות ידיעותיו, לחלק אורגאני של חייו: אם יצליח דבר זה בידו, הרי תצמח הדעת ותעשה פרי בלי כל מאמץ מיוחד, כזרע הבר העולה מן האדמה שנזרע בתוכה. ואולם כדי שיבוא דבר זה, צריך שיהא חנוך המבוגרים מכון בכולו לא לפרנסת המוח, אלא לפיתוח האדם כולו; רצוי שילמד לחשוב, אבל לא בשכלו בלבד, אלא בכל עצמותו הרוחנית-גופנית, בכל אבריו וחושיו. אל תהא מחשבתו מדור מיוחד, הנפרד משאר ישותו: גם עיניו, אזניו, אצבעותיו צריכות להשתתף בה. אותו זרם בתנועת ההשכלה-לעם, שהוא יורשו האמיתי של גרונטווייג, שם לו למטרה לחנך את האדם לשם טיפוח אופי אור-גאני מחודש של הרוח.

ברם נלוות לכך שאלה אחרת ששני הזרמים משיבים עליה תשובות שונות לחלוטין, והיא: האם בית-המדרש-לעם הוא המשך לבית-הספר העממי או התיכון או שהוא. לפי תכנית לימודיו ולפי שיטתו, מוסד בעל תפקיד מיוחד וחוקה מיוחדת? הזרם הנוהג בפופולאריזאציה של המדע אינו רואה כאן אלא שיעורי השלמה, המיועדים לספק אותן הידיעות הכלליות הרצו-יות, שאין בית-הספר יכול לספקן, ובסמיכות זו נוהגים גם לדבר על תחליף לאוניברסיטה. אגב, יש בכך משום אי-הבנה מופלאה, שהרי תפקידה ההיסטורי של האוניברסיטה לא היה לצייד את התלמידים בידיעות נוספות, אלא להכשירם לעבודת-מחשבה שיטתית בתחומים מסויימים, אם בבחינת ביסוס לאומנות רוחנית ואם לעבודת-מחקר. אולם כשם שהאוניברסיטה לפי טיבה אינה תמשך לבית-הספר התיכון, אף בית-המדרש-לעם אינו המשכו. אין הוא צריך אמנם ואינו יכול להכשיר את התלמיד למיתר-דיקה; צריך הוא להכשירו לשרת שירות אזרחי את החברה באותו מעמד היסטורי שהיא שרויה בו. אמנם דבר זה מוטל גם על האוניברסיטה, אם יש ברצונה לשמור אמונים לחיים ולצאת ידי חובתה כלפי דרישותיהם; אבל האוניברסיטה

זיקתו של מצב היסטורי מסוים, שעם מן העמים שרוי בו. טיבה של זיקה זו בכך, שטעמו ותוכו של אותו מצב והתפקיד החינוכי הנובע מהם קובעים את תכנית הלימודים וגם את שיטתם. מה טעמו ותוכו של מצבנו ההיסטורי בשעה זו, ומה התפקיד החינוכי הנובע מהם?

מצב ללא תקדים ותפקיד ללא תקדים. מה שאנו קוראים בשם גלות יכול אתה להולמו בחינת רשת של מושבות בלא מולדת, אלא שמושבות אלו עומדות ברשות אחרים ולפיכך גדונו לעקרות. ומה שאנו קוראים בשם ציונות, יכול אתה לדרשו בחינת נסיון שמנסות אותו המושבות לבנות לעצמן, בדרך תקון ארץ-מוצאן, מולדת עצמאית ויוצרת. במקום ההת-ישובות הבורחת מן המרכז, שכל ספרי זכרונותיה של הישבות העולמית מספרים עליה, באה כאן התישבות השואפת אל המרכז. תנועה פא-אדוכ-סאלית זו הגיעה למידת הצלחה מרובה בזכותו של הפך-טיפוס מיוחד במינו, בזכות אותו טי-פוס-אדם חדש שקם לעמנו בתקופת העליות הראשונות, והוא שעלה בידו ליצור מרכז-גיבוש חזק. לפי טיבו וטעמו של תהליך זה עשויים היו חייהם ומפעלם של דורות חלוצים להתגבש סביבו שכבות שכבות, בדרך השתלשלות המת-הדשה והולכת של עליות חלוציות מקרב הגולה, עד שיגיע מעשה הגבוש המכריע לידי גמר. ואולם הגלים „ההיסטוריים” של עושיק ושמד, ששום תקופה קודמת לא ידעה כמותם, סחפו וטרפו את התכנית האורגאנית כולה, ביחוד בשעה שהמפנה הפוליטי שנתחולל מכוח לחצם של גלים אלה פרץ פתח לעליית ההמונים „המושבות” שנתכוונו ליצור לעצמן מולדת מעט מעט, בעל-כרחן שהן הולכות ובטלות בנחשוליה של עלייה זו. במקום קצבו של תכנון בא קצבו של אונס, שכל תכנון הוכרח להסתגל אליו, במקום עליות החלוצים שבחרו ארץ זו מכל ארצות תבל ובחרו מפעל זה מכל מפעלי העולם ולהם, לארץ זו ולמפעל זה, מסרו את כל נפשם — באו גושים גושים של בני-אדם שבוודאי מצויים בתוכם כמה וכמה טיפוס-חלוצים אמיתיים, אבל כלום מצויים הם בשיעור כזה ובכוח כזה, שיוכלו לעמוד בפני השאר, בפני המוני המהגרים גרידא, ויוכלו להשפיע עליהם?

כאן הגענו לסף הבעייה החמורה „המושבות”, היינו הגליות, שונות הן זו מזו שינוי מופלג בטיבן, בשפתן ובאורח חייהן, התכנית האורגא-נית מכוונת היתה לכך, שחלוציה יתלכדו לאח-

רוצה עוד ללמוד, הוא מרגיש שיש לו עוד צורך בלימוד, אבל לא בחינוך. כאן שאלת-התמצית של ענין ההשכלה-לעם.

ההתבגרות בעיה חמורה היא של החיים, ואין אנו שמים לב אליה כראוי, על אף כל הוויכוח הפדגוגי. על פי רוב קונה האדם המתבגר את צורתו וסדרו הפנימיים בפזיונות, והחייץ בין מה שבפועל למה שבכוח שם קץ, בדרך כלל שלא בעתה, לתהליך עיקרי של ההתהוות הנפשית. הבטחון-בעצמו של הבוגר הוא בדרך כלל מבוסס במידה בלתי מספקת והוא מביאו לידי השתלטות מדומה על המצבים, שהחיים מעמידים אותו לפניהם. כך נפתח ומתרחב והולך קרע בתוך הווייתו, סתירה הרת-אסון בין הישות ומראית-העין. לנוכח עובדה יסודית זו שבחיי האדם המודרני צריך מחנך המבוגרים לראות את חובתו הראשונה בכך, שיהא מערער בטחון-שוא זה ויפגיש את הצורה והסדר שנקבעו קודם-זמנם עם מציאות העולם והאדם שלא נקלטה עדיין קליטת אמת ולא עוצבה ולא סודרה. על המחנך לעורר את הנפש, כדי שתשיג את עצמ-אותה האמיתית ותלמד בבחינה זו, בבחינת נפש עצמאית, לשרת את הצבור שהיא שרויה בתוכו. מכאן נובעים שני תפקידים של ההוראה.

התפקיד האחד הוא בירור המושגים, ביחוד בתחום החברה, הכלכלה והמדינה. החל מקריאת העתון בבוקר ועד להשתתפות באסיפה בערב מוצף הצעיר שפע של מושגים שהוא מקבלם והולך ומשתמש בהם גם הוא, בלי ליתן דין-וחשבון לעצמו, מה תוכן ממשי נכלל בהם בתפיסת המשתמשים בהם ובתפיסתו שלו. בדיקה והבהרה הריהן כאן תנאי הכרחי להכרה.

התפקיד השני הוא הוראת דרכה של הרוח האנושית והוראת הנקודה בדרך זו שהגיעה אליה תקופתנו. עיקר הוא לשחרר את הצעיר משיטת השיגרה הנהוגה בהערכת תקופתנו, המבודדת אותה לגבי דרכה של הרוח, לגבי מסורת הדורות, וללמדו שיהא רואה עצמו כיוורש וכיוצר כאחד, כיוצר עיצוב חדש של הירושה. ברם שני התפקידים משועבדים לתפקיד מקיף, והוא להכשיר את התלמידים להסתכלות ללא פנייה במציאות החברתית והתרבותית, שהם עומדים בה, ובזיקתה של מציאות זו לעבר ולהווה. בזאת יוכשרו לשירות אמיתי במציאות זו.

ג. חינוך המבוגרים במדינת ישראל

כבר רמזתי שענין חינוך המבוגרים, כשהוא נדון בכל חומר חשיבותו, לעולם אתה מוצא בו

הקיום הלאומי עלולות הן לבטל את קיום האדם. ולא זו אף זו. גם בתקופה ההירואית של החלוציות לא היה המניע לאומי בלבד. והנה בימינו אלה, בתוך עולם אנושי אומלל, קרוע ומסוכסך, מבולבל וחסרת-קווה, באים בני-אדם ואומרים, שאנו חיים בימות המשיח, וקיבוץ הגלויות יוכיח. אמנם קיבוץ הגלויות הוא מעשה רב, ושיעור הצלחתו מפתיע בגדלו, אבל צירור גלויות אני רואה וקיבוץ גלויות אני רואה עדיין. את העם אני רואה.

אף אין להסיח דעת מכך, שבתנועה החלוצית מילא הרעיון המשיחי האמיתי תפקיד כביר, אף-על-פי שניתן לו לבוש שבתפיסה חילונית. וכי מהי החלוציות אם לא הרעיון להתקין, בכוח המעשה הסוציאלי של „שאר ישוב“, עולם אנושי הפוך, עולם החי על הצדק? היה בה בחלוציות קשר אמיץ וכביר בין ערכים אוניברסאליים ולאומיים, בין ערכים נצחיים ופוליטיים. ומה נשאר מכל זה היום, בשעה שהשאיפה אל הצדק הסוציאלי נוטה לטבוע בלהג המפלגות? ומה נשאר מן התקווה לבנות מלכות שמים עלי אדמות?

אין עתיד לישראל בבחינת ישראל בלא זיקה חוזרת אל הערכים הנצחיים; אבל בלא זיקה זו אין אף אחדות אמיתית לישראל בארצו. רק בסימנה של זיקה חוזרת זו יקום ליכודן של הגלויות. על-כרחך אתה אומר, שחינוכה של עליית ההמונים, יותר נכון, חינוך המבוגרים בתקופה זו של עליית המונים, חייב להתכוון כלפי הזיקה החוזרת אל ערכי הנצח.

ברי, שדבר זה אין להוציאו אל הפועל אלא מתוך מיוזג ממשי עם המציאות היהודית והעברית של העם והארץ. אי אתה יכול לקרב את ערכי הנצח ללב העם ולעשותם ילידי-בית בתוכו אלא אם כן אתה דולה אותם מתוך ערכי המורשה הלאומית. מצווים אנו לאגוד את האמת האנושית והמציאות הישראלית באגד של אחדות חדשה.

בהבחנה זו מקופלים כמה מגופי סימניה של דרך ההוראה למבוגרים שמקרב עליית ההמונים: יש ללמד את הלשון העברית לא לשם עצמה בלבד אלא גם כנושאת חלקנו בערכי הנצח; יש ללמד את המקרא לא רק כנכס העליון של תרבותנו הלאומית אלא גם בחינת כניסתו של עם ישראל לעולם של ערכי הנצח; והוא הדין בתולדות ישראל, שלא די לחשוף בהן את דרך האומה במרחבי הזמנים, אלא צריך לידת לסוף טעמן, שהוא המופת הגדול המעיד על עם זה.

דוּת חדשה, היא אחדות של מרכז-גבוש, שתתגבר על ריחוק ההווה ועל ריחוק הנפש שבין עדה לחברתה ותבטיח גם התפתחות אחידה להבא. משנסתחפה התכנית האורגאנית על-ידי הגלים „ההיסטוריים“, נעשה גם תיפקודה של האחדות מפוקפק. ואנו לא הרי מצבנו כהרי מצבן של ארצות הברית, שיכלו להמתין עד שנעשו ל„כור-היתוך“; אנחנו לא נוכל לחכות עד שהכורח של חיי השיתוף יישר ויפלט במשך כמה דורות את ההבדלים המפוקפקים. עתה משהשתלשלו הדברים כפי שהשתלשלו, אין לנו דרך אלא להיעשות בזמן קצר מאד לאחדות-עם ממשית, בעלת כלכלה אחידה ותרבות אחידה. באמצעים חיצוניים לא תקום אחדות זו. היכן הגורם הרור-חגי, שיש בכוחו להקימה?

גורם זה הוא חינוך המבוגרים, הוא ולא אחר. אמנם אדם שאינו חלוצי בטיבו, אי אפשר לחנכו להיות חלוץ, ביחוד בתקופה מאוחרת זו של הצינונות, שהיסוד החלוצי שבה הפסיד לא מעט מכוח דחיפתו ומשיכתו. אבל אפשר וצריך למצוא בתוך כל עליית ההמונים, בתוך כל אחת מעדותיה, את האנשים שניצוץ חלוצי רודם בלבם ואפשר וצריך לעוררו ולפתחו: צריך לחנכם, לקדם, לכלדם לעילית, שתהא פועלת כאן בזעיר-אנפין אותה פעולה שפעלה לפני העלילת החלוצית הגדולה לגבי הגולה; צריך לכלדם לעילית המושכת אליה ומושכת אחריה — בקיצור לעילית מחנכת. משמרות קדמיות אלו של העליות ימצאו גם את המגע בינן לבין עצמן ואת המניעים לפעולה משותפת.

ומשראינו שדרך-חינוך זו, חינוך מחנכים, היא הכרחית, הרי אנו מצווים גם לפתוח את לבנו להכרה, ששוב אין הניצוץ החלוצי ניתן להלהיבו בימינו באותם האמצעים שיפים היו לו לפני, לפי שכל האווירה הנפשית של אדם מישראל הביא מן הגולה נשתנתה בינתיים מעי-קרה. נפשו אכולת יאוש; מתיאשת היא מן האדם, מהחברה האנושית ומאמיתות הערכים הרור-חגיים של המין האנושי. יאוש זה מתכסה לעתים בטליתת של דעה פוליטית פלוגית או אלמונית או מבקש לו מפלט בהשתייכות לאחת החבורות. אבל הוא מחלחל ונוקב עד תהומה של הנפש, וגם מציאותה של מדינה יהודית אין בה כדי להתגבר עליו. אפילו הרעיון הלאומי לכשעצמו, על אף כל הישגיו, אינו מספיק לכך, שהרי בינתיים נתגלה בעולם, שכללות הרעיונות הלאומיים בניגודיהם ומלחמת הכל בכל הדוגלת בשם

עומדת בסימנו של „גם“ זה. רוב המורים רואים אותה בחינת עיסוק טפל ולא בחינת אומנות, כמו שהלומדים רואים אותה בחינת השתלמות ולא בחינת חינוך לחיים. הצורך שנתעורר על-ידי עליית ההמונים הראה לנו, שזקוקים אנו למורי עם, לאנשים העושים את השכלת המבוגרים לאומנותם העיקרית ומתמסרים לה, וביחוד לעבור דה בקרב העולים החדשים, אבל גם בכל מקום אחר. זקוקים אנו לאנשים המבינים, שאין זו אומנות שניה במעלה, שהבוחר יבחר בה רק בשעת הדחק, כשאין בידו להגיע לאומנות ממעלה חשובה יותר, שתביעותיה מבעליה מרובות יותר — אלא שהיא גופה אומנות ראשונה במעלה, שתביעותיה מן העוסק בה אינן פחותות משל אומנות אחרת, ומבחינה מסויימת אפילו מרובות הן משל זו, שכן היא תובעת את האדם כולו. ואולם לא די בזה. הבנה זו צריך שתהיה לא רק חלקם של העוסקים בדבר; הכל מצויים עליה — העם והמדינה, דעת-הקהל וכל המוסדות הלאומיים, כולם חייבים להכיר בחשיבותו המופלגת של תפקיד זה ולשקוד על עיצובו ושכלולו כדי היותו לאומנות מכובדת ביותר. מפעלנו בהשכלת המבוגרים נכנס לשלב חדש, שנקבע על-ידי המצב החדש. ואף-על-פי שהוא מכון בראש ובראשונה כלפי עליית ההמונים ומקום פעולתו העיקרי יהיה מעתה בבתי-העולים, במחנות-העולים ובישובים של עולים חדשים — אין הוא מתמצה כולו בתחום זה בלבד. מטבע הדברים שבראשיתו של שלב חדש זה עומדת הכשרתם המיוחדת של מורים מיוחדים. לצורך זה נוסד בית-המדרש למורי-עם בבית-מדרש זה, שהוקם במסגרת האוניברסיטה, תוך שיתוף עם הממשלה והסוכנות היהודית, תוכשר מדי שנה ושנה קבוצה קטנה של תלמידים שונים זה מזה בגילם, במוצאם ובמידה מסוימת גם בהשכלתם. הם יקבלו את הכשרתם על-ידי טובי המורים במקצועות שבתכנית הלימודים, קצתם מורי האוניברסיטה וקצתם מחוצה לה. קבוצה קטנה, שכן הכוונה אינה להוראה בלבד, אלא, כפי שבייררתי, לחנוך לשם תפקיד נעלה. וחנוכה של קבוצה אינו אפשרי אלא אם כן מכיר המורה כל יחיד ויחיד שבה, ונדרש אליהם בבחינת יחידים ובא במגע עמם בבחינת יחידים. „מגע“ הרי זה יסודו ושורשו של החנוך. מגע משמעו, שזיקת המורה אל תלמידיו אינה זיקת מוחין, השפעת מוח מפותח על מוחות שלא הבשילו עדיין, אלא זיקת עצם לעצם, שהוא

שלא היה הולך ומכריז על ערכי הצדק והשלום משום שחלש היה, אלא משום שנאמן היה להם; ואפילו ידיעת הארץ יש ללמדה בחינת מצע לאותה הבטחה לאנושות הכרוכה בה בארץ זו. בדיבור אחד, יש להורות לחניכים את כל המצוי אות שבחיים, אבל יש לפקוח את עיניהם ולברר תיהם לראות, שאין היא אלא כלי לאמת הרוח ולדרכה בעולם.

אין צריך לומר, שלא יוכשר ללמד את ערכי הנצח אלא מי שמאמין בהם. לתפקיד זה שאין לו תקדים ראויים אנשים, שעודם מאמינים או ששבו להאמין — אמונה לא דוגמאטית אלא ממשית — בכוח הרוח החיה; אנשים, שבעוד ליקוי החמה הרוחנית הולך ונמשך הם יודעים ומכריזים, שהיא לא כבתה. עליהם ללמד על דעתם זו ומתוך דעתם זו, יתר על כן, עליהם לחנך בהווייתם זו. וגדול שכר פעולתם: הדבר שהוטל עליהם לעשות ראש וראשון הוא במעלת חשיבותו בשעת משבר זו.

ד. בית-המדרש למורי-עם

העשייה בתחום השכלת המבוגרים ודאי שמרובה היא בארצנו יותר מבכל ארץ קטנה אחרת בימים אלה. ארגונים רבים מאד, ארציים ומקומיים, מפלגתיים ובתלתי-מפלגתיים, עורכים מדי שנה בשנה מחזורי הרצאות, שיעורים, סמינרים לאין מספר. המרכז להשכלת העם של האוניברסיטה, שאני חבר לו, רב חלקו במפעל זה. ביוזמתו הלכה וגברה המגמה לכוון את הפעור לה במערכות אורגניות גדולות, הן מצד שיטת הלימודים והן מצד סדר הלימודים, ולגבשה בצורה של מוסדות-קבע. אולם רק עתה הגיעה מגמה זו לעצם מימושה בכוח הצורך האוביקטיבי העצום, שנולד עם החובה לקלוט את עליית ההמונים קליטה רוחנית אמיתית. ממקור זה יצא בית-המדרש למורי-עם, שנוסד זה עתה על-ידי המרכז להשכלת העם של האוניברסיטה ושאני מנהלו. אפשר וזהו מוסד מיוחד במינו בעולם, כמו שהצורך שחוללו מיוחד הוא במינו.

יש לנו בארצנו מורים טובים במספר רב, מורים לחנוך עממי ולהשכלה תיכונית וגבוהה, שאינם נופלים מהמורים שבשאר ארצות. אבל אין לנו עדיין מורים להשכלת מבוגרים או „מורי-עם“, לפי המטבע שטבע לאסאל. אמנם לא מעטים מבין מורינו, ובהם הרבה מורים טובים, עוסקים גם בהרצאות ושיעורים מחוץ לעבודתם הרגילה. אבל כל עצמה של פעולה ברוכה זו

קובע מעמד ההווה במידה רבה את מעמד התור-דעה. וצא וראה, כמה מושגים יוצאים בשוק בימינו, ובני-אדם הופכים בהם שבע פעמים ביום ואינם נותנים את דעתם על התוכן הממשי המכוון בהם; שכן דרכה של הלשון שהיא הולכת אחר השיגרה ומה ששגור בקבוצה שגור בפיו של היחיד הנמנה עמה. מכאן באה ערבוביה לאין שיעור בחיי הצבור, אי-הבנה הדדית, וגם פיטומי-המלים בין אדם לחברו, הטורפים את חיי הצוותא. ולפיכך הבא להכשיר בני-אדם לתפקיד של מורי-עם, צריך לחנכם בראש וראשונה לאחריות עצמית של המושג והדיבור. יש להקים ולחזור ולהקים מעין בית-מבחן, שבו יהיו המורים שגים נבחנים במהימנותם.

במרכזה של תכנית הלימודים של בית-המדרש החדש עומדת המציאות, מציאותנו בשעה היסטורית זו, מציאותנו הסוציאלית, התרבותית והפוליטית. מן הראוי, שהתלמידים יהיו בתוך תוכם מעוניינים במציאות זו, שיהיו קשורים בה בהוויתם שלהם. חנוך מבוגרים לעולם פירוש חנוך קושר, ובנידון שלנו על אחת כמה וכמה. ברם הכוח הקושר האמיתי לא ניתן לאשליות ומדוחים, אלא למציאות עצמה. יש להכשיר את התלמידים לראות את מציאותנו ולהבינה, ורצוי שתוכן הלימודים יהא נקבע על-ידיה: כל מה שאינו בזיקה למציאותנו, בזיקה שבמישרין או בזיקה שבעקיפין, אין לו מקום במערכת לימודים זו, ואף כל לימוד הנכלל בה צריך שיהא נלמד כך, שהמסקנות היוצאות ממנו ביחס למציאותנו, יהיו עולות מאליהן במחשבת התלמידים; שהרי יש לחנכם לחשוב בעצמם.

ואולם עם זה יש גם להימנע, במקצועות המטפלים בתולדות ישראל ובהווה שלו, בשפה ובספרות העברית, בידיעת העם והארץ, מכל עיון מבודד. אוצרנו הלאומי, שאין ערוך לו ואין לו תמורה, הריהו עולמיותנו הנבואית; הלאומנות המפרישה והמבודדת זרה היא לרוח ישראל ולמהותו האמיתית, ואם נלך בדרכה, נלך בדרך הטמיעה המכרעת, הטמיעה הלאומית. יתר על כן, לא נוכל לקשור את אנשי עליית ההמונים קשר של אמת בתחיית עמנו אלא אם כן נקשור אותם במסורתו היסודית והחיונית, המתחדשת והולכת תמיד ומתקיימת בחידושיה; וזאת לא נוכל לעשות אלא אם נשלב מסורת זו במסורתה הגדולה של הרוח האנושית, במאבקה של הרוח על ערכי הנצח. יהדות חיה אין ללמדה אלא כך, שתשיב את האמונה בטעמם של העולם והחיים לאלה שאבדה מהם.

עומד כנגדם בכל הוויתו, הווייה מול הווייה, זאת אומרת שפועל הוא לא מלמעלה למטה, מן הקתדרה אל הספסלים, אלא תוך פעולת-גומלין אמיתית, תוך חילופי נסיונות, נסיונותיה של נפש מוגמרת ונסיונותיהן של נפשות מתהוות, והרי גם נסיונותיהן של אלו חשובים הם. לא זו שהתלמידים שואלים מלמטה והמורה פותר מלמעלה, ואף לא ששואלים ומשיבים משני הצדדים, אלא שיחת-גומלין היא, שיחה אמיתית, ששני הצדדים שותפים בה שותפות-אמת, אלא שהמורה מנהלה ומסדרה, כשהוא נכנס בה בכל אישיותו שלו, במישרים ובלא כל מעצורים. והוא מה שקראתי בשם העקרון הדיאלוגי בחנוך. בית-מדרשנו צריך להיות נישא על-ידינו, כדי שיוכל למלא את תעודתו. על המורים לשאול, ולא שאלות-בחינות בלבד, שבאו לברר מה יודעים התלמידים; וגם לא שאלות סוקראטיות בלבד, המכוונות להביא את התלמידים לידי הכרה, שחסרים הם דעת אמיתית — אם כי גדול בהרבה ערכן הפדגוגי של השאלות האחרונות משל הראשונות; על המורים לשאול גם שאלות אמיתיות בכולן, כלומר שאלות שאין בפיהם תשובה עליהן, ותשובות התלמידים יקנו להם למורים עצמם את הידיעה שהם חסרים, היא ידי-עת נסיונותיהם ודעותיהם של התלמידים. ושוב עליהם לענות על שאלותיהם של התלמידים לא באינפורמציה עניינית בלבד, שהיא אמנם חשובה מאד, אלא גם מעומקו של נסיונם האישי. עליהם לפתוח לתלמידים שיספרו, ועליהם לספר בעצמם; לעורר את התלמידים שיתארו מה שראו בעיניהם ולספר בעצמם מה שראו הם.

זוהי הצורה הכללית שחינוך מבוגרים מצווה עליה. ואילו תכליתו הראשונה של הלימוד, תכלית שזיקתה אינה פוסקת לעולם, היא בירור המושגים. והדברים אמורים ביחוד בתחום מדעי הרוח, וביחוד שביחוד במדעי החברה. כאן מתחילה רשותה של השיטה הסוקראטית, שכוונתה לשכלל את הוויית האדם על-ידי שיפור הכרתו. מעשה במושלה של אחת ממדינות סין העתיקה, שעלה בדעתו להזמין את קונפוציוס שיעמוד בראש ממשלתו. שאל תלמיד אחד את קונפוציוס, באלו תקונים יפתח את פעולתו. ענה הרב: „בתקון המושגים“. וכשראה שאין דבריו סבורים לתלמיד, הוסיף ופירש: „מקום שהמושגים אינם נכונים, הדיבורים אינם הולמים וכשהדיבורים אינם הולמים, המעשים אינם נעשים“. ודבריו הם אמת לאמיתה: שהרי בנקודה זו, נקודת בהירותם ואי-בהירותם של המושגים,